

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«СПАДОК РЕФОРМАЦІЇ:
ДО 500-РІЧЧЯ 95 ТЕЗ МАРТИНА ЛЮТЕРА
ТА ПАМ'ЯТІ Ю. О. ГОЛУБКІНА (1941–2010)»
(Харків, 20 листопада 2017 р.)**

Під час пленарного засідання

20 листопада 2017 року на історичному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відбулась **Міжнародна наукова конференція «Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)»**. Організаторами наукового заходу виступили кафедра історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету, на якій упродовж багатьох років працював видатний перекладач творів Мартіна Лютера і дослідник Реформації професор Юрій Олексійович Голубкін, а також кафедра журналістики філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Євангелічно-лютеранська община «Святого Вознесіння» у м. Харкові та Міжнародна група «Примирення». У роботі конференції, організованої за двома секціями («Історія та історичне значення Реформації» та «Ідеї Реформації в Україні та на сході Європи»)

взяли участь науковці з багатьох міст України (Харків, Київ, Львів, Чернігів, Чернівці, Ужгород, Рівне, Буча), а також з Німеччини, Польщі, Латвії, Білорусі та США.

Під час вступного пленарного засідання було виголошено доповіді **П. М. Шварца** «Аналіз ключових реформаційних лозунгів і термінів як спроба розуміння сутності Реформації», **С. Б. Сорочана** «Общая характеристика Реформации и Крестьянской войны в Германии» та **С. А. Карікова** «Основні напрямки вивчення Реформації у працях Ю. О. Голубкіна». **П. М. Шварц**, наголосивши на тому, що Реформація не відкидала передання (традиції), приділив увагу питанням герменевтики та екзегетики реформаційного віровчення, зокрема розвитку христологічних поглядів Мартіна Лютера. **С. Б. Сорочан** відтворив у доповіді широку схематичну панораму подій Реформації та Селянської війни у Німеччині. Науковець намітив головні питання, що постають під час вивчення численних джерел та розлогої історіографії історії Реформації, зазначивши, що основні труднощі полягають у надмірно конфесіоналізованому підході дослідників, переважанні теологічних розмислів, вивченні богословських традицій і, з другого боку, недостатній увазі до соціально-економічних та політичних процесів. Нарешті **С. А. Каріков** окреслив основні складники досліджень Ю. О. Голубкіна з історії Реформації, зацентрувавши увагу на тому, що вся діяльність науковця була зосереджена на дослідженні творчості Мартіна Лютера та його ролі у подіях Реформації.

Під секційних засідань **О. А. Опарін** (Харків) у доповіді «Роль Реформации в становлении и развитии медицинской науки и практики» приділив увагу особливостям розвитку медичної науки та практики за доби Реформації. Доповідач детально схарактеризував такі загрози здоров'ю людей доби пізнього середньовіччя, як антисанітарний стан будинків, низький рівень особистої гігієни, неякісне харчування, епідемії тощо. Було зазначено, що з початком Реформації відбулася низка позитивних змін у сфері медицини, що виявилось у поступовому утвердженні рівних прав осіб на отримання медичної допомоги, необхідності для людини особисто піклуватись про своє здоров'я.

В. В. Черноіваненко (Київ) у доповіді «Мартін Лютер і євреї» звернувся до проблеми ставлення Мартіна Лютера до єв-

реїв. Доповідач розглянув еволюцію поглядів Лютера – від засудження ним антиєврейських гонінь з одночасним сподівання на прийняття євреями Хрещення до категоричного неприйняття усіх дій єврейського населення в сучасному Лютерові суспільстві, що знайшло свій вияв у схвалені реформатором вигнання євреїв з Саксонії. Як показав доповідач, Лютер покладав на євреїв відповідальність за такі негативні соціальні явища, як лихварство та торговельні махінації, одночасно розчарувавшись у них через відсутність підтримки у його боротьбі проти папського Рима.

К. Ю. Бардола (Харків) розвинув тему попереднього виступу у доповіді **«Лютер та маргінали. Реформація як передчуття кризи»**, зосередивши увагу на причинах та сутності ставлення Лютера до маргінальних прошарків суспільства. На думку доповідача, у ставленні Лютера до євреїв переважав не антисемітизм, а традиціоналізм, який виражався у прагненні реформатора перетворити суспільний лад шляхом відмови від невиробничих, «шкідливих» занять. У підсумку було зроблено висновок про збереження основних принципів ставлення реформатора до маргіналів, що виявлялося з різною мірою інтенсивності залежно від зміни соціально-економічної ситуації.

В. О. Дятлов (Чернігів) у доповіді **«Як треба по-християнськи боротися...»**. Проблема методів Реформації у вченні та діяльності Андреаса Карлштадта (1486–1541)» приділив увагу участі у Реформації одного з послідовників Мартіна Лютера – професра А. Карлштадта. Відмінності у поглядах Лютера та Карлштадта визначались передусім різницею їхніх оцінок методів Реформації. При цьому Карлштадт певний час виступав як представник «серединного, третього шляху» між Лютером і Томасом Мюнцером, але з початком Селянської війни відмежувався від мюнцерівських поглядів.

С. А. Каріков (Харків) у доповіді **«Проведение визитаций в аспекте лютеранской конфессионализации (по материалам евангелических уставов Саксонии раннего Нового времени)»** зосередився на аналізі проведення візитацій як важливого складника лютеранської конфесіоналізації у Саксонії. Доповідач характеризував передумови запровадження візитацій до практики євангелічної церковної організації, розкрив основні питання, що вирішувалися візитаторами під час перевірок церков та шкіл,

проаналізував еволюцію змісту візитацій впродовж 1520–1580 рр. за матеріалами церковних статутів та актів перевірок.

У виступі **«Психолінгвистическая парадигма реализации положений Брауншвейгского церковного устава в учебном процессе Евангелистских школ и ее влияние на развитие культуры слова в Германии» Г. Н. Логінова (Мюнхен, ФРН)** звернулася до розкриття психолінгвістичного аспекту реалізації принципів Брауншвейзького шкільного статуту 1528 р. Доповідачка, засновуючись на ідеї В. фон Гумбольдта про мову як відображення внутрішнього світу нації, показала важливість основних складників статуту у справі виховання дітей та молоді в євангелічних школах Брауншвейга та інших територій, де утвердилась Реформація. Написаний видатним реформатором Іоганном Бугенхагеном Брауншвейгський статут сприяв утвердженню спілкування в євангелічних школах на основі усвідомлення психологічної єдності прибічників Реформації.

С. А. Ковбасюк (Київ) у доповіді **«Гуманіст проти Реформації: «Ritus edendi Paschalis Agni» Аларда Амстердамського та євхаристична полеміка 1520-х років»** звернулася до проблеми протидії низки гуманістів поширенню Реформації в Європі. Дослідження цієї проблеми було здійснено шляхом вивчення трактату нідерландського гуманіста Аларда Амстердамського. Його виступ проти лютеранського ставлення до євхаристії був висловлений у спеціальному трактаті 1523 р., засновуючись на зверненні гуманіста до Біблії, праць античних авторів та представників патристики. Твір Аларда Амстердамського засвідчив гостроту євхаристійної полеміки як складника ідейної боротьби між лютеранами та католиками. Алард через слово та образ відстоював догмат про Трансубстанцію та розуміння Євхаристії як жертви та доброї справи, ґрунтуючись виключно на Св. Письмі, працях Отців Церкви та антиках, ігноруючи при цьому схоластичну традицію.

Гравюри, виконані Якобом ван Оостсаненом для трактату – «Песах» (де замість євреїв представлені Христос з учнями) та «Амстердамське диво 1345 р.» – доповнили наративний вимір трактату. Вибравши для трактату гравюру «Песах» із зображенням Христа та учнів замість євреїв Алард не тільки ствердив думку, що Песах – це прообраз євхаристії як жертви, але й відстояв бачення Св. Ієронімом та Св. Августином Таємної вечері

як істини, яка прийшла на зміну «прототипу» – Песаху. Гравюра із зображенням Амстердамського дива свідчила про подвійну сутність євхаристичного хліба – під час Причастя гостія перетворювалась на Тіло Христове, переживаючи Транссубстанцію. Після цього вона набувала нових властивостей – ніщо не могло змінити її нову Божественну природу, навіть полум'я. Візуальність ставала не простим подовженням наративу, але скоріш додатковим його виміром, що мав власну логіку та мову, та, вірогідно, звертався до ширшого кола читачів.

С. І. Лиман (Харків) виступив з доповіддю «**Во власти символов и расчета: французская Реформация и религиозные войны в трудах историков университета Св. Владимира (середина XIX – начало XX вв.)**», в якій зазначив, що науковці Університету Св. Володимира зробили значний внесок у вивчення історії французької Реформації та Релігійних (Громадянських) війн. Ці дослідження було представлено у роботах різного формату – монографіях, нарисах, рецензіях, курсах лекцій, навчальній літературі. Найціннішими з них були фундаментальні роботи І. В. Лучицького – дисертація *pro venia legendi* «Гугенотская аристократия на юге после Варфоломеевской ночи», магістерська дисертація «Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции», докторська дисертація «Католическая лига и кальвинисты во Франции», публікація ним архівних документів з історії релігійних війн тощо. Київські науковці виділяли, поряд з конфесіональними, важливі політичні, соціальні, економічні аспекти реформаційного руху, що свідчило про значне поширення у вітчизняній історіографії нової прогресивної методології позитивізму.

О. Гжегож (Цешин, Польща) у доповіді «**Як багато може собі дозволити перекладач? Пояснення Мартіна Лютера до тексту з Послання Римлянам 3 розділу 28 вірша (динамічна еквіваленція, сотеріологія і аргументація апостола Павла в Посланні до Римлян)**» перейнявся питанням здійсненого Мартіном Лютером спірного перекладу 28 вірша 3 розділу Послання Римлянам. В цьому перекладі він додає слово «alleine», незважаючи на те, що його немає у грецькій версії Послання Римлянам. Під час аргументації, яка бере до уваги різні варіанти сприйняття лютерового «alleine», доповідач розглянув питання пізньосередньовічного та гуманістичного впливу на переклад Лютера,

здійснив філологічний аналіз Рим. 3,28 й аргументації Лютера з «Відкритого листа про переклад» 1530 року, яка виправдовує такий переклад. У доповіді було також розглянуто полеміку щодо інтерпретації перекладу Лютера як динамічної еквівалентності чи класифікації перекладу Рим. 3,28 як конфесіоналізму.

У доповіді **А. М. Домановського** (Харків) «**Візантійські ви-токи Реформації**» йшлося про зацікавленість провідників Реформації контактами з ортодоксальною поствізантійською церквою, яку вони бажали використати з політичною метою боротьби проти папського Риму. Вже за два роки після оприлюднення 95 тез Мартін Лютер у дискусії з Йоганном Екком у Ляйпцигу рішуче виступав на захист Ортодоксальної Церкви, спростовуючи закиди Екка про те, що «Грецька Церква» (так реформатори називали Православну Церкву) втратила християнську віру після загибелі Візантійської імперії. Філіпп Меланхтон контактував з посланцем Константинопольського патріарха дияконом Димитріосом Місосом, який здійснив переклад (чи, швидше, переказ) «Аугсбурзького віросповідання», відомий під назвою «Augustana Graeca». Окрему увагу було приділено листуванню представників богословського факультету Тюбінгенського університету та Константинопольського патріархату впродовж 1573–1581 рр.

В. П. Хаустов (Харків) у доповіді «**Доля євангельських віруючих іноземного походження в українському місті під імперською владою. Лютерани Харкова XVIII – першої половини XX ст.**» здійснив спробу осмислити феномен виникнення, розквіту та практично цілковитого знищення лютеранської громади Харкова та Слобожанщини за перші три століття від колонізації Дикого поля. Доповідач наголосив, що лютерани та їхні нащадки, незважаючи на те, що були представлені у мізерній кількості (з погляду статистики) та мали іноземний чи інонаціональний характер походження та «інославність» (з погляду панівного східного православ'я), здійснили непропорційно значний (часом – колосальний) вплив на історію краю: губернське управління, розвиток медицини та освіти, формування наукових шкіл, розвиток промисловості, архітектурне обличчя міста, а також культуру, спорт тощо. Окремо було приділено увагу законодавчим умовам, за яких можливим було зберегти віросповідання, а також феномену практичного унеможливлення при-

йняття лютеранства корінним населенням та випадків втрати лютеранами власного віросповідання.

У доповіді **«Втілення ідей Реформації в публіцистиці Євгена Сверстюка» Г. О. Кушнір (Харків)** було розглянуто релігійний складник доробку українського дисидента, шістдесятника, громадського діяча, журналіста, головного редактора часопису «Наша віра» Євгена Сверстюка (1927–2014). Релігійний компонент постає невід’ємною складовою творчої спадщини митця після його «трагічного дванадцятиріччя» – періоду слідства над ним, 7 років таборів сурового режиму (у Пермській області, 36 зоні) і 5 років заслання (Багдарин, Бурятія) за його «антирадянську» творчість. Маніфестом Сверстюкової публіцистичної діяльності можна назвати есей «Перебудова Вавилонської вежі» (1988 р.). У цьому, як і в інших творах, публіцист доходить висновків, що духовне спустошення українців й інших народів СРСР, яке є відчутним і сьогодні, – результат проведення боротьби з «пережитками минулого». Не будучи послідовником Мартіна Лютера, але схвально відгукуючись про нього у кількох своїх публікаціях, Є. Сверстюк втілював окремі лютеранські принципи, також прагнув реформувати Церкву і суспільство.

А. В. Буйнова (Харків) у повідомленні **«Висвітлення історії Реформації в українських шкільних підручниках з історії»** проаналізувала основні риси висвітлення подій, ідей та значення Реформації у навчальних виданнях зі всесвітньої історії для загальноосвітньої школи (автори – Н. Г. Подалаяк, І. М. Ліхтей, О. В. Гісем та О. О. Мартинюк (у співавторстві), В. С. Власов, Г. К. Швидько). Доповідачка відзначила назагал високий рівень навчальних видань, звернувши увагу на окремі недоліки і недогляди. Дослідження шкільних підручників показало, що вивчення історії Реформації є важливим для навчання, розвитку та виховання учнів. Матеріал підручників дозволяє учням не лише з’ясувати причини, хід та наслідки Реформації в Німеччині, розкрити основні напрями Реформації, але й сформувати уявлення про характерні риси реформаційних та контрреформаційних учень, розглянути протестантську церкву та контрреформаційні заходи католицької церкви, установити зв’язок між ідеями кальвінізму та розвитком капіталізму, схарактеризувати Орден єзуїтів як знаряддя католицької церкви. Читаючи тексти параграфів, учні мають можливість розвивати вміння порівнювати

реформаційні вчення та висловлювати власну думку щодо причин і наслідків Реформації.

У доповіді **М. А. Балаклицького** (Харків) «**З політичної думки Реформації**» було здійснено порівняння доль і спадку двох яскравих діячів доби Реформації на українських землях – Станіслава Оріховського та Теофана Прокоповича, що дозволяє прослідкувати траєкторії реформаційних процесів на цих теренах у XVI–XVIII ст. У розрізі політичної думки та дії, за словами доповідача, постає така логіка: названі діячі здійснювали реформи, залишаючись у лавах римського католицизму та російського православ'я відповідно. Обидва намагались обмежити конкурентні позиції державної, політичної позиції Церкви, звертаючись до королівської / царської влади як важеля. Однак надалі секуляризація політичної влади зробила і її вразливішою до політичних трансформацій та реформ.

В. Коцере (Рига, Латвія) у доповіді «Реформация в первоисточниках XVI века из собрания Академической библиотеки Латвийского Университета» йшлося про заснування за закликом Мартіна Лютера 1524 р. найстарішу бібліотеку Балтії – Академічну бібліотеку Латвійського Університету. Тут зберігаються унікальні рукописи, книги, гравюри, що характеризують бібліотеку як унікальне зібрання культурно-історичного спадку європейського масштабу. Зокрема, бібліотека містить значну колекцію первинних публікацій творів Мартіна Лютера (понад 40 назв), праці Філіпа Меланхтона, швейцарських реформаторів, а також оригінали листів Мартіна Лютера до Риги.

У доповіді «**Oratio funebris in laudem Ioannis Abramovicj (1602) and the Relationship between Andrzej Wolan and Jan Abramovich: An Illustration of the Reformed Network in the Grand Duchy of Lithuania**» **Б. Андерсон** (Саффіolk, США) на прикладі «Орації на сумну кончину і поховання Яна Абрамовича» розглянув стосунки між Андрієм Воляном та Яном Абрамовичем як приклад формування мережі стосунків між кальвіністськими громадами Великого князівства Литовського. Доповідач докладно розглянув роль Яна Абрамовича як одного із головних лідерів кальвіністського руху у Великому князівстві Литовському, організатора численних будівництв (кальвіністський собор, школа, шпиталь), ініціатора та натхненника написання і публікації важливих творів («Радзивілляда» Яна Радвана, кальвіністський катехізис Суровського).

О. В. Габрусевич (Мінськ, Білорусь) у доповіді «**Николай Радзивилл Чёрный как лидер Реформации в Великом Княжестве Литовском**» висвітлив роль однієї з легендарних постатей білоруської історії, яка зробила колосальний внесок у розвиток політичного та культурного життя Великого князівства Литовського. У підручниках Микола Радзивіл Чорний представлений переважно як політичний стратег. Його вибір віри, його релігійна діяльність показані як данина моді. Натомість доповідач приділив увагу релігійним поглядам і пошукам Миколи Радзивіла Чорного та його видавничо-просвітницькій діяльності як самостійному самоцінному та самодостатньому явищу доби. Доповідач дійшов висновку, що незважаючи на складну військово-політичну обстановку на східному кордоні держави, незважаючи на релігійний тиск прокатолицьки налаштованої шляхти та труднощі, пов'язані з внутрішньою політикою, Микола Радзивіл Чорний вбачав фундамент нації в її духовному підґрунті, пов'язуючи відродження Великого князівства Литовського з кальвінізмом. При цьому він керувався передусім духовними, а не політичними міркуваннями.

У доповіді «**Лютеранський пастор Йоганн Амброзій Розенштраух (1768–1835) як один із засновників наукової танатології**» **Г. В. Згурський** (Харків) представив результати дослідження нотаток та листів Харківського лютеранського пастора Й. А. Розенштрауха. Його твори, двічі перекладені у XIX ст. російською мовою, привернули значну увагу і викликали справжній захват видатних діячів культури Російської імперії – М. В. Гоголя, В. А. Жуковського, М. С. Лескова, акад. М. Грота. Доповідач наголосив, що пастора Й. А. Розенштрауха поруч із М. Ф. К. Бішемом та К. Бернаром можна вважати одним із засновників танатології як науки.

І. П. Сергєєв (Харків) у доповіді «**Источники по истории Харьковской немецкой евангелическо-лютеранской общины в XIX – начале XX вв.**» розглянув питання про джерельну базу вивчення історії Харківської німецької евангелічно-лютеранської громади у XIX – на початку XX ст. Доповідач дійшов висновку, що наявного корпусу джерел цілком достатньо для всебічного висвітлення історії громади. Найбільш важливою групою джерел є архівні матеріали.

У доповіді «**Переслідування баптистів у Харківській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.**» **В. П. Потоцький** (Харків)

розглянув історію взаємовідносин баптистів зі світською владою та панівною у Російській імперії православною церквою (РПЦ), яка була дуже драматичною. Це не дивно, оскільки релігійні дисиденти на офіційному рівні часто розглядалися як приховані вороги існуючого ладу, потенційні бунтарі та навіть зрадники. За рівнем суспільної небезпеки їх часто ставили на один рівень із революціонерами. Однак, незважаючи на усі перепони, кількість баптистських громад у Харківській губернії непинно зростала, їх очолювали звичайні селяни, які продовжували свою проповідь. Переслідування дисидентів Харківської губернії сягнуло свого піку у 90-ті рр. XIX ст., коли було заарештовано багатьох лідерів баптистського руху. Воно відновилося у період 1909–1917-х рр., що було пов'язано з подоланням революційної кризи у країні та відсутністю законодавчого оформлення маніфестів 1905–1906 рр., а після 1914 р. – у зв'язку із Першою світовою війною.

*Під час засідання секції
«Ідеї Реформації в Україні та на сході Європи»*

А. М. Домановський, С. А. Каріков